

De simpele wereld van Frissen

De staat van verschil. Een kritiek van de gelijkheid
P.H.A. Frissen, Van Genneep, Amsterdam 2007

PAUL DE BEER

Het gelijkheidsstreven is niet alleen het meest onderscheidende maar ook het meest omstreden beginsel van de sociaal-democratie. Gaat het om gelijkheid of om gelijkwaardigheid? Om gelijke uitkomsten of gelijke (levens)kansen? Hoe verhoudt gelijkheid zich tot dat andere belangrijke sociaal-democratische beginsel, vrijheid? Is gelijkheid te verzoenen met eigen verantwoordelijkheid? Staat meer gelijkheid niet op gespannen voet met economische doelmatigheid? Met deze en andere lastige vragen worstelt de sociaal-democratie al decennialang.

Een intelligente kritiek op het gelijkheidsbeginsel kan voor sociaal-democraten dan ook een welkome hulp zijn bij het aanscherpen van de eigen opvatting. Helaas schiet het nieuwste boek van de Tilburgse bestuurskundige Paul Frissen, *De staat van verschil*, hierin zeer tekort. Frissens 'kritiek van de gelijkheid' is zeer fundamenteel. Slechts terloops gaat hij in op bekende klachten over een te ver doorgeschoten gelijkheidsstreven dat een rem zet op de economische dynamiek, afhankelijkheid bevordert en eigen verantwoordelijkheid ondermijnt. Het is Frissen om een wezenlijker punt te doen: gelijkheid is zo fundamenteel strijdig met de bestaande wer-

kelijkheid, die zich immers kenmerkt door alom aanwezige verschillen en ongelijkheid, dat het ideaal van gelijkheid 'een totalitaire droom' is.

In de wereld van Frissen zijn er twee opties: ofwel alles en iedereen is gelijk en dat leidt onontkoombaar tot neerwaartse nivellering, (middel)matigheid, verschraling en verstarring, ofwel alles en iedereen is ongelijk, verschillend en dat is een bron van creativiteit, dynamiek, cultuur en schoonheid. Als je de tegenstelling zo formuleert, kun je natuurlijk moeilijk anders dan de zijde van Frissen kiezen. Dat geen twee mensen gelijk zijn is echter zo'n triviale observatie dat die onmogelijk de essentie van een zinvolle gelijkheidskritiek kan vormen.

Iedereen die voor (meer) gelijkheid pleit, zal erkennen dat er grote verschillen tussen mensen zijn en dat het niet alleen onmogelijk, maar ook onwenselijk is om al deze verschillen weg te nemen om mensen letterlijk gelijk te maken. In sociaal-democratische kring heeft het gelijkheidsstreven juist altijd ten dienste gestaan van het ontplooiingsideaal. Gegeven de verscheidenheid in aanleg en voorkeuren van mensen leidt ontplooiing onvermijdelijk tot grote verschillen. Meer dan een halve eeuw geleden pleitte Joop den Uyl in het PvdA-rapport *De weg naar vrijheid* (1951) al voor 'gelijke ontwikkelingskansen'

(p. 28) en 'gelijke kansen voor een ieder tot ontplooiing van de persoonlijkheid in de gemeenschap' (p. 13), een gelijkheid die 'niet uitloopt op eenvormigheid, maar op een grotere, andere en natuurlijker verscheidenheid dan onze samenleving thans kent' (p. 264). Die boodschap is daarna in uiteenlopende bewoordingen in tal van andere rapporten en programma's herhaald.

Toch adresseert Frissen zijn scherpe kritiek op het gelijkheidsstreven primair aan de sociaal-democratie. Hij wijdt er een afzonderlijk hoofdstuk aan, waarin hij volstaat met een paar obligate verwijzingen naar recente publicaties van Paul Kalma, Wouter Bos en de Britten Diamond en Giddens (als representanten van de Derde Weg). Maar het is hem natuurlijk ook niet te doen om een serieuze beoordeling van het sociaal-democratische gelijkheidsbeginsel. De sociaal-democratie fungeert slechts als stropop om zijn giftige pijlen op af te vuren.

Misschien is het opmerkelijkste aan Frissens meer dan driehonderd pagina's omvattende litanie nog wel dat hij niet de moeite neemt om het begrip gelijkheid helder te definiëren. Uit de omvangrijke literatuur over gelijkheid weten we dat er vele, sterk uiteenlopende interpretaties van gelijkheid bestaan. De filosoof en econoom Amartya Sen heeft opgemerkt dat in feite iedereen vóór gelijkheid is, maar dat mensen sterk verschillen in het soort gelijkheid dat zij nastreven. Het gaat volgens Sen dus niet zozeer om de kwestie 'voor of tegen gelijkheid', maar om 'wat voor gelijkheid'.

Frissen heeft aan dergelijke subtiliteiten geen boodschap. Weliswaar erkent hij dat er verschillende interpretaties van gelijkheid bestaan: gelijkheid van startposities, gelijkheid van kansen, gelijkheid van aanspraken en voorzieningen, gelijkheid van uitkomsten (p. 59-61), maar voor hem is dat allemaal een pot nat. Gelijkheid is niet het een of het ander, maar alles tegelijk en dat maakt de zaak des te erger.

Overigens is zelfs Frissens radicale anti-gelijkheidsopvatting niet voldoende om de stelling van Sen dat iedereen voor een of andere interpretatie van gelijkheid is, te ontcrachten. Op pagina 184 geeft hij toe: 'De enige vorm van materiële

gelijkheid die te verdedigen valt is de gelijkheid voor de wet. Die leidt niet tot egalitarisme als we deze beperken tot de klassieke grondrechten die de negatieve vrijheid beschermen.' Een logische vraag — een die Frissen niet beantwoordt — is waarom deze vorm van gelijkheid wel 'te verdedigen valt' als alle mensen ongelijk zijn.

Het werkelijk interessante vraagstuk inzake het gelijkheidsstreven is welke verschillen tussen mensen we moeten en kunnen reduceren — wat iets anders is dan hen volledig gelijkmaken — opdat zij meer gelijke kansen krijgen om zich te ontplooiën, wat ertoe leiden zal dat in andere dimensies de (zelfgekozen) verscheidenheid juist groter wordt, om het in Den Uyls woorden te formuleren. Wie op die vraag een antwoord zoekt zal bij Frissen niet eens het begin van een antwoord vinden. Dat past nu eenmaal niet in zijn postmoderne, relativistische wereldvisie waarin de maatschappij gefragmenteerd is en alle opvattingen evenveel waard zijn, simpelweg omdat ze volstrekt onvergelijkbaar zijn.

Alle waarden en betekenissen zijn contextueel, dat wil zeggen volledig afhankelijk van de omstandigheden, meent Frissen. 'Waar is wat werkt', schrijft hij (p. 203), maar hij verzuimt aan te geven hoe je kunt vaststellen óf iets werkt als je geen enkele vaste grond onder de voeten hebt om de uitkomst te beoordelen. Het enige doel van de politiek is volgens hem om alle (minderheids)waarden te beschermen tegen de dominantie van de meerderheid. Maar als al die waarden volstrekt particularistisch zijn en geen enkele aanspraak op universaliteit kunnen maken, waarom is het dan essentieel om ze te beschermen? Frissen geeft toe dat hij daarvoor slechts een esthetisch argument heeft: 'Het differentiedenken is een esthetische politieke theorie. Het streeft niet naar morele fundering of begronding en al evenmin naar een hiërarchie van verschillende waarden. Het is ten aanzien van differenties indifferent in die zin dat het niet kiest.' (p. 181) Feitelijk zegt Frissen hier dat zijn opvatting over (on)gelijkheid een kwestie van smaak is. Mijn smaak is het in ieder geval niet.